

Onlangs dook in de Universiteitsbibliotheek van Frankfurt am Main een tot nu toe onbekend psalmboek van Henricus Radeker op. De vondst werd wereldkundig gemaakt in Een hemels cieraad van harmonie (2014), een publicatie ter gelegenheid van de restauratie van het orgel in de Waalse kerk te Leiden.

Radekers Psalmboek

Willem Jan Cevaal

HENRICUS RADEKER WERD OP 27 februari 1708 geboren in Groningen als zoon van Johannes en Fennegien Radeker. Vader Johannes was actief als orgelmaker, hij leerde het vak bij Arp Schnitger. Het is niet bekend bij wie Henricus zijn muzikale opleiding heeft genoten, wellicht leerde Petrus Havingha, organist van de Martinikerk, hem de kneepjes van het vak.

In 1724 verhuisde Radeker, zeer waarschijnlijk met zijn familie, naar Leeuwarden. Vader Johannes werkte er mee aan de bouw van het Müller-orgel in de Grote of Jacobijnerkerk. Al snel na aankomst werd Henricus benoemd tot organist van de Lutherse kerk. Drie jaar later verliet hij de Friese hoofdstad om in Zwolle de bespeler van het orgel in de Grote of St.-Michaëlskerk te worden. Ook hier bleef hij slechts korte tijd werkzaam, op 5 september 1734 werd Radeker benoemd tot organist en klokkenist van de Grote of St.-Bavo in Haarlem. Hij kwam op een cruciaal moment in de Haarlemse orgel-historie, want op 14 maart 1735 werd het besluit genomen om het kerkgebouw te verrijken met een geheel nieuw orgel. Het contract met Christian Müller werd op 30 april 1735 ondertekend. Uit alles blijkt dat Radeker zich intensief met de totstandkoming van het nieuwe instrument heeft bemoeid. Mogelijk heeft hij, door zijn ervaringen met het Leeuwarder instrument, Christian Müller wel aanbevolen bij het Haarlemse stadsbestuur.

Na de oplevering in september 1738 verspreidde de roem van het Müller-orgel zich al snel over Europa. Het instrument was nog maar twee jaar opgeleverd, toen Georg Friedrich Händel op 21 september 1740 Haarlem aandeed. Na een demonstratie door Radeker

bekend slechts een drietal werken: een *Capriccio* voor klavecimbel, een klavecimbelconcert en twee sonates voor klavecimbel en oblaaat viool.

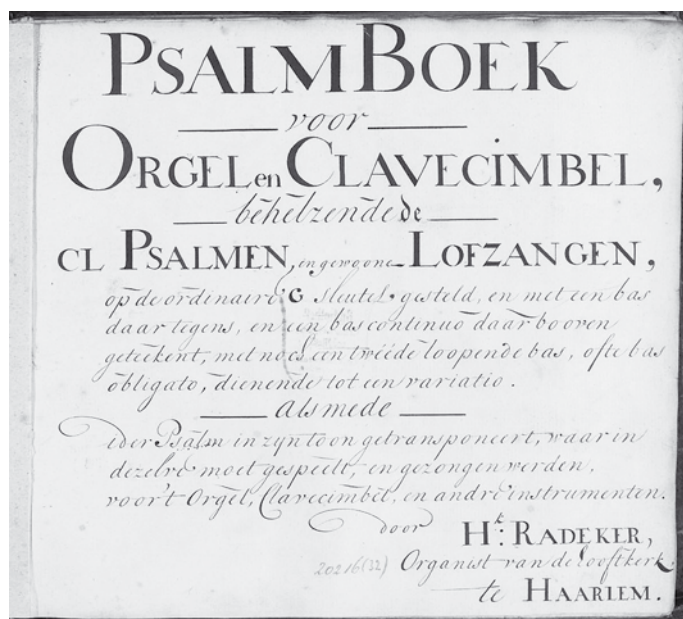
Vanwege een teruglopende gezondheid vroeg Radeker het stadsbestuur in september 1763 om zijn zoon Johannes aan te stellen als assistent-organist, zodat hij het wat rustiger aan kon doen. Radeker overleed uiteindelijk in 1771 en werd op 5 juli begraven in de Bavo. Zijn zoon volgde hem op, en hij was het die in 1775 de *Korte beschrijving van het beroemde en prachtige orgel, in de Groote of St. Bavoos-kerk te Haerlem* het licht deed zien.

Over het manuscript

Dit koraalboek van Radeker komt uit de nalatenschap van de Duitse musicus en muziekpedagoog Heinrich Henkel (1822-1899). Zijn 'Ex Libris' prijkt op de binnenzijde van de band. Henkel

groeide op in Fulda en studeerde in Leipzig, waar hij in contact kwam met onder meer Felix Mendelssohn, Ignaz Moscheles en Niels Gade. Na zijn studietijd vestigde hij zich in Frankfurt am Main, waar hij onder meer aan de wieg stond van de Frankfurter Musikschule.

Heinrichs vader Michael Henkel was als organist, cantor en muziekdocent actief in Fulda, en hij legde de basis voor een omvangrijke bibliotheek op het gebied van kerkmuziek en muziekhistorie. Na

kroop Händel zelf achter de klavieren om het Müller-orgel 'met veel konst en behendigheyt' te bespelen. Tien jaar later deed Händel de Spaarnestad opnieuw aan, om Radeker nogmaals te beluisteren.

Radeker zette zijn orgelbouwkundige kennis regelmatig in bij het ontwikkelen van nieuwbouwplannen en het keuren van nieuwe instrumenten, zoals in Brielle, Kampen en Zierikzee. Als componist schreef hij voor zover

de dood van zijn vader erfde Heinrich Henkel diens bibliotheek, en hij bouwde deze verder uit.

Na Henkels dood werd de verzameling onder de titel *Dr. Heinrich Henkel'sche Bibliothek* opgenomen in de *Freiherrlich Carl von Rothschildsche Bibliothek*. Deze bibliotheek is in 1928 opgenomen in de stadsbibliotheek van Frankfurt met als ondertitel *Bibliothek für neuere Sprachen und Musik*, die in 1944 weer is samengevoegd met de Frankfurter Universiteitsbibliotheek.

Over het manuscript zelf is nog een aantal zaken het vermelden waard. Zo luidt de titelpagina als volgt:

Psalmboek voor Orgel en Clavicimbel, behelzende de CL Psalmen en gewoone Lofzangen, op de ordinaire G sleutel gesteld, en met een bas daartegens, en een bas continuo daar boven geteekent, met noch een tweede loopende bas, ofte bas obligato, dienende tot een variatio. Alsmede ider Psalm in zyn toon getransponeert, waar in dezelve moet gespeelt, en gezongen werden, voor't Orgel, clavecimbel, en andre instrumenten. door Hk. Radeker Organist van de hooftkerk te Haarlem.

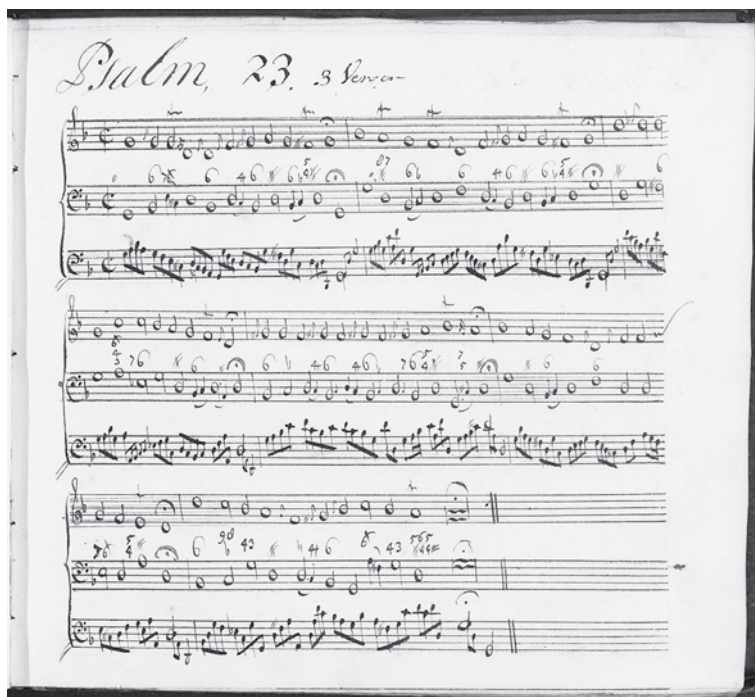
Radekers koraalboek bevat dus niet alleen de 150 psalmen, maar ook vijf lofzangen: de Tien Geboden, de Lofzangen van Maria, Zacharia en Simeon, 't Gebed des Heeren en de Geloofsbelijdenis.

Op pagina 3 is een ets bevestigd van de Amsterdamse kunstenaar Jan Punt (1711-1779). Deze ets is gesignd en gedateerd met het jaartal 1741. Een exemplaar bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum, en is daar als volgt beschreven:

Personificaties van de kunsten en wetenschappen hebben zich verzameld op een

wolk. Helemaal bovenaan zit Liefde (Caritas). Duivelse figuren rondom hen proberen hen te belagen. Op de achtergrond de Grote kerk te Haarlem. De voorstelling is gevat in een omlijsting gedecoreerd met bladwerk, wapenschilden en cartouches.

Verder is de verzameling net niet helemaal compleet. Vreemd genoeg ontbreekt psalm 97. Door wie en op welk

moment dat is opgemerkt is niet bekend, maar bovenaan de pagina van psalm 98 staat geschreven: 'psalm 97 is vergeten'.

Nader onderzoek zal moeten uitwijzen op welk moment het manuscript van Radeker in het bezit is gekomen van de familie Henkel. Voor zover bekend is dit het enige exemplaar dat van het psalmboek bewaard is gebleven, wat erop wijst dat het waarschijnlijk nooit in druk verschenen is.

Over de koraalboeken

De eerste voorbeelden van koraalboeken dateren uit de zeventiende eeuw. Zo bracht de Amsterdamse uitgever Paulus Matthijsz in 1677 een psalmboek in de handel, getiteld *De CL Psalmen Davids, en de Lofzangen, op twee stemmen gestelt, met hovenzangh en bas*, Door J. J. Backer, organist tot Am-

sterdam. Blijkbaar had deze J.J. Backer, organist van de Amsterdamse Nieuwezijds Kapel, op verzoek van Matthijsz de psalmen en lofzang van een basstem voorzien. Volgens het voorwoord was het doel dat iedereen die twee psalmen 'op de Fiool, Fluyt, of eenigh Speel-tuygh kan speelen', alle psalmen en lofzangen kan spelen. Zo werd het repertoire voor een breder muzikaal publiek bereikbaar.

In de achttiende eeuw nam de uitgave van koraalboeken een grote vlucht. Gerhard Frederik Witvogel, organist van de Ronde Lutherse kerk in Amsterdam, publiceerde in 1730 een uitgave van de 150 psalmen en enige lofzangen 'met een Basso Continuo vermeerderd'. Twee jaar later kwam Quirinus van Blankenburg met de eerste editie van zijn 'Clavecimbel en orgel-Boek der Gereformeerde Psalmen en Kerkzangen'. Een derde belangrijke bundel uit de eerste helft van de achttiende eeuw dateert uit 1746 en is samengesteld door Conrad Friedrich Hurlebusch. Na 1750 volgen koraalboeken van onder meer J. H. Stechwey (1770, organist van de Westerkerk Amsterdam) en F.G. Michelet (1771, organist van de Grote of St.-Laurenkerk in Alkmaar). Na het verschijnen van de Statenberijming in 1773 kwamen veel nieuwe koraalboeken op de markt.

Het koraalboek van Radeker is overduidelijk gebaseerd op de psalmberijming van Datheen. In de eerste plaats overleed hij in 1773, dus twee jaar voor verschijnen van de nieuwe Statenberijming. Bovendien staat bij iedere psalm nauwgezet genoteerd uit hoeveel verzen de betreffende psalm bestaat, en dat komt overeen met het aantal verzen bij Datheen.

Uit de titels van de verschillende koraalboeken blijkt dat ze niet uitsluitend voor kerkelijk gebruik bedoeld waren. Het overgrote deel van de auteurs geeft aan

dat hun boek zowel voor orgel als voor klavecimbel geschikt is. Het toevoegen van een becijferde bas onderschrijft dit. Voor het koraalboek van Radeker is dat niet anders, niet voor niets geeft hij aan dat zijn bundel kan worden gebruikt 'voor 't orgel, klavecimbel, en andre instrumenten'.

De notatie van de diverse koraalboeken is nogal verschillend. Witvogel bijvoorbeeld gebruikt de zogenoemde korte zingtrant – de psalmen zijn isoritmisch in halve noten genoteerd, allen de slotnoten en bij sommige psalmen de beginnoten van de regels hebben een hele noot. Van Blankenburg transformeert de melodieën van een groot aan psalmen in

een driedelig ritme. Hurlebusch ten slotte heeft de melodie sterk gecoloreerd. Ook in het gebruik van toevallige verhogingen zijn de koraalboeken allesbehalve uniform. Wel zijn de verschillende auteurs consequent in het gebruik, of beter gezegd ongebruik van rusten. Een fermate op de slotnoten markeert het einde van de regels.

Radeker is op dit alles geen uitzondering. Hij noteert de psalmmelodieën ritmisch, voorziet de voorlaatste noot van de regel van een mordent en de laatste noot van een fermate. Sprongen in de melodie worden in de meeste gevallen opgevuld met kleine doorgangsnooten. Radeker voorziet alle psalmen van

twee baslijnen. De eerste baslijn is een becijferde bas in lange notenwaarden, de tweede baslijn bestaat hoofdzakelijk uit een doorgaande beweging in achtste noten – waar nodig aangevuld met een enkele zestienden.

Met dit koraalboek van Henricus Radeker is weer een interessante bron toegevoegd aan de rijke kerkmuzikale geschiedenis. Ongetwijfeld zal nadere bestudering van het manuscript in de nabije toekomst meer onthullen over de herkomst en datering van het boek. Mocht dat tot interessante inzichten leiden, dan zullen we daar ongetwijfeld nader over berichten. •

Gebruikte literatuur

Luth, Jan Roelof, "Daer wert om 't seerste uytgekreten..." (Kampen 1986)

Nieuwkoop, Hans van, *Haarlemse orgelkunst van 1400 tot heden. Orgels, organisten en orgelgebruik in de Grote of St.-Bavokerk te Haarlem* (zp 1988)

Steensma, Jaap Jan & Peter van Dijk (red.), 'Een hemels cieraad van harmonie'. *Het orgel van de Waalse Kerk te Leiden in perspectief* (2014).

OP TWEEDE KERSTDAG 2013 OVERLEED Maarten Kooij; in het februari-nummer van *Muziek & Liturgie* hebben we hem herdacht. Van 1971 tot 1991 was hij als cantor verbonden aan de Utrechtse Domkerk waar hij vrijwel vanuit het niets (en grotendeels 'Pro Deo!') een kerkmuziekpraktijk van allure heeft opgezet, niet alleen in de zondagmorgendiensten maar ook in de beroemd geworden zaterdagmiddagconcerten. Hans van der Werf, de predikant van het Citypastoraat Domkerk, en Maarten Kooij beschouwden die activiteit als 'een dienst van de kerk aan de stad' om zoveel mogelijk mensen kennis te laten maken met de schatten van de kerkmuziek door de eeuwen heen, van gregoriaans tot hedendaags.

Maarten Kooij heeft in die Utrechtse periode (en daarvoor, toen hij cantor in Soest was) ook zelf enorm veel gecomponeerd, zowel voor de eredienst als daarbuiten. In Utrecht vormde niet alleen de Domcantorij en het Jeugdkoor, maar ook de grote virtuositeit van organist Jan Jansen en het fraaie Domorgel een bron van inspiratie.

Een kleine selectie uit de composities van Maarten Kooij is onlangs op een cd vastgelegd. Het zijn:

- *Capriccio en Koraal over B.A.C.H.*, voor orgel, een virtuoos en grillig stuk, geschreven in 1985 (het driehonderdste geboortjaar van Bach),
- *Missa Brevis* (1973), voor de zeer ongebruikelijke bezetting van koor en twee hoorns, min of meer 'toevallig' ontstaan doordat Kooij, die aan het Utrechts Conservatorium theoretische vakken doceerde, op dat moment onder zijn studenten twee goede hoornisten had,
- Tien orgelmeditaties over de tien strofen van het lied *Jezus, om uw lijden groot* (1986),
- *Mattheus Passie*, voor kinderkoor, solostemmen en orgel (1987).

Het geheel geeft een bijzonder en kleurrijk beeld van het muzikale handschrift van Maarten Kooij: vaak dwars en eigenzinnig en met grote contrasten. Vooral de *Missa Brevis* vond ik erg verrassend; de vreemde bezetting leverde blijkbaar ook een bijzondere inspiratie op. Als voorbeeld kunt u op www.muziekenliturgie.nl het Kyrie uit de *Missa Brevis* beluisteren.

De cd werd op 20 mei jl. in de Domkerk gepresenteerd. Mieke Breij, vanaf 1981 de onvermoeibare organisatorische 'rechterhand'

van Maarten Kooij, hield een korte toespraak over zijn leven en werk (waaruit ik hierboven vrijelijk heb geciteerd), en Maartens opvolger Remco de Graas vertelde iets over de muziek op de cd. Daarna werd het eerste exemplaar aangeboden aan Ine Kooij-Vollaard.

Tenslotte een verheugende mededeling: Mieke Breij heeft de taak op zich genomen om alle manuscripten, programma's, affiches, foto's, krantenartikelen en geluidsdragers van en over Maarten Kooij te verzamelen en te archiveren. Al dit materiaal krijgt een plaats als 'Collectie

Maarten Willem Kooij' in het Utrechts Archief aan de A. Numankade.

De cd *Maarten Kooij, Koor- en Orgelwerken* is te bestellen door overmaking van € 10,00 (inclusief verzendkosten) op rekeningnummer NL47 INGB 0004 5896 99 t.n.v. M.C. Breij te Utrecht. De cd is tevens te koop in de DomShop. • WK

